

O výzkumu československých obětí politických represí v Sovětském svazu

Mečislav Borák

In: *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956). Sborník studií. Část I. – Vězni a popravení.* Opava, Slezské zemské muzeum a Slezská univerzita 2007, s. 117-236. ISBN 978-80-86224-64-0 (Slezské zemské muzeum), ISBN 987-80-7248-428-7 (Slezská univerzita).

I když hlavní směr historických výzkumů Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě se v nedávných letech týkal především politických perzekucí v poválečném Československu, myšlenka na uskutečnění širšího výzkumu v bývalých sovětských archivech tu existovala už dávno. Souvisela s prvním výzkumem obětí katyňského zločinu původem z Těšínského Slezska, či se zkoumáním osudů prvního židovského transportu z českých zemí, organizovaného už v roce 1939 Adolfem Eichmannem, jehož ostravští účastníci skončili v sovětských gulazích. Podmínky k takovému výzkumu se ale naskytly až poté, co ústav získal možnost řešit projekt Vědecké rady Ministerstva zahraničních věcí ČR, zaměřený na výzkum perzekucí československých občanů v SSSR. Výzkum byl realizován v roce 2001 během jediného roku, takže studium v ruských archivech mohlo mít pouze orientační charakter. Projekt vzhledem ke svému zaměření spíše na potřeby diplomatické praxe, bez hlubšího heuristického výzkumu, mohl sledovanou problematiku zachytit jen v hrubých obrysech. I přes příliš krátkou dobu řešení však umožnil základní orientaci v problematice represí v SSSR, prozkoumal meze a možnosti heuristiky ve fondech ruských archivů a ověřil metodické postupy výzkumu. Vytvořil tak solidní základ pro další bádání.

V roce 2004 na něj bezprostředně navázal nový projekt podobného zaměření, registrovaný Grantovou agenturou České republiky pod č. 409/04/0779 *Formy a rozsah perzekuce Čechů, československých občanů a obyvatel českých zemí v Sovětském svazu (1918-1956)*. Nositelem grantu bylo Slezské zemské muzeum v Opavě, řešitelem M. Borák, spolupracovníky řešitele D. Janák, Z. Jirásek, T. Staněk, spolunositelem byl Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR v Praze, spoluřešitelem S. Kokoška, pomocníkem spoluřešitele J. Friedl. Většina členů řešitelského týmu měla již bohaté zkušenosti s výzkumem mechanismů politických represí, s vytěžováním specifických archivních

fondů a využíváním vhodných metod výzkumu, rovněž pracoviště řešitele i spoluřešitele byla pro řešení projektu dobře vybavena technikou i obslužným personálem.

Výzkum byl rozvržen do tří let a předpokládal rozsáhlé studium v archivech Ruské federace. Cílem projektu bylo zjistit formy, metody, celkový rozsah a vývoj perzekučních opatření, jež totalitní režim Sovětského svazu v letech 1918 – 1956 uplatňoval vůči československým občanům a dalším obyvatelům českých zemí včetně příslušníků českých menšin v zahraničí. Výzkum měl zahrnout široce pojaté okruhy perzekvovaných – příslušníky tradičních českých menšin v SSSR i v zemích, jež se dostaly do sovětského záboru po roce 1939, meziválečné emigranty do SSSR a četné proudy válečné emigrace po roce 1939, stejně jako poválečné internované a deportované osoby z kruhů tzv. bílé emigrace, politických odpůrců sovětského režimu, sudetských Němců „mobilizovaných“ na práci v SSSR, a velmi početné skupiny československých válečných zajatců, jež volně souvisí se zaměřením projektu. Měl sledovat charakter perzekuce v závislosti na vývoji totalitního systému v SSSR, mezinárodní situaci a úrovni československo-sovětských vztahů až do ukončení repatriace většiny internovaných osob. Z důvodu tematicky širokého záběru výzkumu musel být rozšířen i jeho záběr teritoriální na celou předválečnou ČSR, aby bylo možno archivní materiály a statistiky vyhodnotit. Těžištěm badatelského zájmu však zůstalo území dnešní České republiky, pokud bylo z materiálů možno zjistit územní příslušnost perzekvované osoby k českým zemím. Ostatní území předválečné ČSR (Slovensko a Podkarpatská Rus) bylo sledováno jen v hrubých obrysech a nezbytných souvislostech. Časové vymezení perzekucí bylo ohraničeno zhruba rokem 1918, kdy byly zaznamenány první perzekuce českých obyvatel v SSSR, a zhruba rokem 1956, kdy byly v podstatě ukončeny repatriace.

Výzkum měl vyjít ze shromáždění a vzájemného porovnání údajů o perzekuci a perzekvovaných osobách získaných z odborné literatury domácí, exilové i zahraniční, z dobových publikací a tisku, ze vzpomínkových prací, osobních svědectví a dotazníkových akcí, z výsledků studia archivů domácích, především však bývalých sovětských ústředních archivů v Moskvě a také některých archivů na Ukrajině, materiálů ze sbírek ruských muzeí a občanských sdružení. Získané informace měly posloužit ke zpřesnění pracovní verze systému kategorií perzekvovaných osob, v jejichž rámci měl pokračovat další výzkum statistický, komparativní a verifikační. Výsledkem výzkumu měly být předběžné odhady rozsahu a forem perzekucí a dílčí seznamy některých skupin perzekvovaných, jež se stanou základem počítačové databáze obětí perzekuce,

zpřístupněné na internetu. Výzkum měla zakončit veřejná prezentace výsledků na vědecké konferenci a publikování syntetických studií.

Těžištěm výzkumu bylo obsáhlé studium fondů v ruských archivech, pro něž bylo nutné zajistit vhodné podmínky, především každoroční získání víz pro vstup do Ruské federace, zajištění ubytování v podmínkách jednoho z nejdražších měst světa – Moskvy, a sjednání přístupu do archivů. Proto byla nejprve dohodnuta podpora Ministerstva zahraničních věcí ČR (Vědecké rady MZV ČR, Odboru jihovýchodní a východní Evropy MZV, Velvyslanectví ČR v Ruské federaci a jeho konzulárního úseku), bez níž by realizace výzkumu v Rusku byla jen obtížně uskutečnitelná. Podobně vstřícné bylo i Ministerstvo zahraničních věcí Slovenské republiky a Generální konzulát SR v Brně, které pomohly zprostředkovat jedno z ubytování týmu v zařízení SR v Moskvě, a pomoc Konzulárního oddělení Velvyslanectví Ruské federace v ČR při udělování víz. Velvyslanectví ČR v Moskvě vždy diplomatickou cestou podpořilo u ruských úřadů žádosti týmu o přístup do archivů.

Zatímco s přístupem do státních archivů nebyly výraznější potíže (až na utajování některých fondů či jejich částí a omezení zdůvodňovaná ochranou osobních dat v archiváliích), do resortních archivů se týmu až na výjimky proniknout nepodařilo. Např. Ústřední archiv Ministerstva obrany Ruské federace v Podolsku (CAMO RF) na žádnou ze žádostí o povolení studia neodpověděl; omezený přístup do archivu vyjednal až na základě svých osobních kontaktů vojenský přidělenec ČR v Moskvě. Archiv zahraniční politiky Ruské federace (AVP RF) žádost o studium materiálů k repatriacím opakovaně zamítl s odůvodněním, že žádné takové materiály nevlastní (i když je počátkem 90. let běžně zpřístupňoval), a odkázal badatele na služby státních archivů. Archivy podléhající Federální službě bezpečnosti Ruské federace – ústřední archiv a archivy správ oblastí RF (CA FSB RF, AU FSB RF), v nichž především jsou uchovávány základní fondy k politickým perzekucím i k rehabilitacím, začaly podmiňovat své svolení ke studiu uplynutím lhůty 75 let od vzniku příslušné archiválie a notářsky ověřeným souhlasem nejbližších rodinných příslušníků perzekvované osoby. To zhatilo např. plánovaný výzkum vyšetřovacích spisů obětí politických represí v Irkutsku a ve Vladivostoku, jež byly jedněmi ze středisek perzekvovaných Čechů.

Na neutěšenou situaci ve zpřístupňování fondů ruských archivů byl řešitelem písemně upozorněn i prezident ČR Václav Klaus před svou první oficiální cestou do Moskvy. Ředitel jeho sekretariátu ve své odpovědi tlumočil poděkování pana prezidenta

za informaci o průběhu výzkumu a naznačil, že pan prezident je ochoten pomoci. O získání přístupu do ruských archivů jednaly rovněž četné schůzky řešitele se zástupci Ministerstva vnitra ČR, Ministerstva zahraničních věcí ČR, Hlavní archivní správy ČR a s pracovníky Velvyslanectví ČR v Moskvě. Problém s přístupem do archivů resortních, zvláště archivů ministerstva zahraničí, obrany, vnitra a bezpečnostní služby, však zůstal dosud nevyřešen. V návaznosti na tyto skutečnosti musel být program archivního studia v Ruské federaci aktuálně modifikován tak, aby účelně využil možností studia ve státních archivech, jež se pro řešení projektu v hojné míře naskýtaly.

Po úvodních konzultacích si členové řešitelského týmu rozdělili oblasti bádání, stanovili metodické postupy k řešení projektu a věnovali se heuristice z literatury dovezené již v rámci řešení předchozích projektů. Byly obnoveny či navázány osobní kontakty s ruskými badateli, kteří se zabývají problematikou politických represí, i s některými ústavy Ruské akademie věd, které poskytly týmu úvodní konzultace (Slovanský ústav, Historický ústav). Badatelská pozornost týmu se postupně soustředila na tyto archivy a instituce v Rusku:

- Státní archiv Ruské federace (GARF), zvláště speciální fondy k historii Gulagu a nucených migrací, běženců, bělogvardějců, repatriantů, popravených a perzekvovaných osob z Moskvy a Moskevské oblasti, fondy Prokuratury SSSR aj.,
- Ruský státní archiv ekonomiky (RGAE), zvláště fondy statistiky a různých průmyslových odvětví, jež dokumentují situaci české menšiny v SSSR, osudy čs. specialistů (zvl. horníků) a pracovních komun v SSSR apod.,
- Ruský státní vojenský archiv (RGVA), především fondy válečných zajatců a internovaných osob, včetně historie legionu plk. Svobody a osob odvečených do SSSR,
- pobočka Ruského státního vojenského archivu, tzv. trofejní archiv, zvláště bohemika a silesiaka ve fondech,
- Ústřední archiv Ministerstva obrany Ruské federace v Podolsku (CAMO RF), zvláště fondy frontů operujících v českých zemích a týlové zabezpečení vojsk,
- Muzeum Andreje Sacharova, kartotéka obětí sovětského režimu a soubory odborné literatury v muzejní knihovně,
- Sdružení Memoriál, sbírky k čs. obětem perzekuce v SSSR, kartotéka obětí politických represí, soubory pamětních knih o represích, metodologické otázky výzkumu,
- Memoriální muzeum německých antifašistů v Krasnogorsku, navázání kontaktů a studium muzejních sbírek,

- Memoriální komplex Katyň (muzeum v Katyni a ve Smolensku), navázání kontaktů a studium muzejních sbírek,

- Memoriální komplex a muzeum Medném u Tveru, seznamy obětí politických represí.

K řešení byly využity rovněž materiály z předchozího výzkumu ve fondech Ruského státního archivu nejnovějších dějin (RGANI) a Ruského státního archivu sociálně-politických dějin (RGASPI). Kromě archivů v Rusku se výzkum zaměřil i na archivy Ukrajiny. Týkal se především Státního archivu Zakarpatské oblasti v Užhorodě (analýza fondů vztahujících se k problematice projektu, spisy a kartotéka osob souzených za nelegální přechod hranice do SSSR po roce 1939, fond Bezpečnostní služba Ukrajiny Zakarpatské oblasti) a pobočky tohoto archivu v Berehovu (výpisy z fondů týkajících se let 1938-1939 na Podkarpatské Rusi). Ve Lvově byl obnoven kontakt s Českou besedou a sdružením Memoriál (badatel E. Topinka), v Kyjevě navázán kontakt s Všeukrajinským sdružením Memoriál. Probíhal rovněž výzkum ve Varšavě – v Ústředním vojenském archivu, v Katyňském muzeu a středisku KARTA.

Postupně se uskutečnila fotodokumentace míst, kde byli vězněni, popravováni a pohřbíváni českoslovenští občané. Tak bylo zpracováno všech pět hlavních pohřebišť politických vězňů v Moskvě a ke všem byly vyhotoveny seznamy čs. občanů, kteří tam byli pohřbeni či na místě zahynuli, s údaji o příčinách zatčení a s datem popravy. Podobný ráz měla i dokumentace obětí tzv. katyňského zločinu v Katyni, Kozelsku, Smolensku, Medném u Tveru, Ostaškově a Tveru, nebo dokumentace kláštera v Suzdalu, kde bylo internační středisko vojáků Svobodova legionu a později též jeden z gulagů. V Petrohradě šlo o věznici Kresty a obec Levašovo, největší pohřebiště obětí politických represí v této oblasti, na Ukrajině o sovětský průchozí tábor ve Lvově, o největší ukrajinské pohřebiště obětí politických represí za obcí Bykovňa na předměstí Kyjeva, o místa ve Starobělsku a Charkově, spojená s tzv. katyňským zločinem, v Bělorusku o jedno z nejproslulejších pohřebišť obětí politických represí – Kuropaty na předměstí Minsku. Dokumentace poslouží nejen k doplnění závěrečné studie, ale též popularizaci výsledků výzkumu.

Byla provedena rešerše výsledků starších archivních výzkumů v domácích archivech a prověřeny možnosti studia archivních fondů, jež zůstávaly dosud stranou pozornosti badatelů (zvláště ve Vojenském ústředním archivu v Praze, Národním archivu v Praze, Archivu MZV ČR a Archivu Ministerstva vnitra ČR). V Archivu MZV ČR šlo o fondy Zastupitelského úřadu v Moskvě, Teritoriálního odboru SSSR a Politických zpráv,

kde se nacházejí např. dokumenty k intervencím čs. úřadů ve věci propuštění čs. občanů, internovaných sovětskými orgány. V Národním archivu v Praze byly zkoumány zvl. fondy Ministerstva práce a sociální péče, Ministerstva vnitra, Prezídia ministerské rady, Československého ústavu zahraničního, Červeného kříže aj. Se svolením Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu v Praze byla porovnána a doplněna evidence osob odvezených z českých zemí na konci války. Při průzkumu fondů Vojenského ústředního archivu bylo využito též spolupráce se Z. Vališem, který vlastní četné opisy dokumentů vztahujících se k čs. jednotce v SSSR.

V základních archivních fondech státních archivů v Moskvě byly provedeny sondy týkající se obětí represí z řad občanů předválečné ČSR a příslušníků české menšiny v SSSR, příslušníků československého legionu a válečných zajatců pocházejících z ČSR, včetně osob internovaných na konci války. Byly ofotografovány a digitalizovány soupisy československých obětí v evidenci Memoriálu, personální spisy těchto obětí, archivní materiály k činnosti čs. pracovních komun v SSSR, ke sčítáním lidu, korespondence o perzekuci kulaků zahraničního původu a jiné materiály k perzekuci čs. občanů. Bylo prostudováno několik obsáhlých kartoték perzekvovaných občanů z Moskvy a Moskevské oblasti, nedávno převedených do státního archivu bezpečnostními složkami FSB spolu s částí vyšetřovacích spisů. Byli tak identifikováni českoslovenští občané, kteří se stali oběťmi politických represí. Zároveň se podařilo zachytit některé obecné rysy těchto represí, a blíže charakterizovat hlavní skupiny perzekvovaných.

Obsáhlé výpisy z archivních fondů provedené ve vojenském archivu se týkaly činnosti čs. legionu, postavení válečných zajatců a repatriace odvezených osob. Jedním z cílů řešení bylo provést rekonstrukci struktury orgánů UPVI NKVD působících na československém území, určit metody jejich činnosti a stanovit základní počty vojenských zajatců a civilních osob internovaných orgány 4. ukrajinského frontu. Získané informace umožnily sestavit přehled sběrných středisek a zajateckých táborů na našem území a sledovat změny v jejich dislokaci, zachytit kolísání stavu vojenských zajatců a internovaných osob a jejich přesuny do Sovětského svazu, včetně čísel ešalonů a cílových stanic. Zvláštní pozornost byla věnována životním podmínkám v zajateckých táborech a internačních střediscích (chování sovětských orgánů, nasazování na práci, nemocnost a úmrtnost, likvidace tyfové epidemie aj), stejně jako objasnění struktury úřadu zplnomocněnce pro repatriace, používaných metod činnosti (směrnice pro sběrné

punkty, provádění bezpečnostních prověrek repatriantů, organizace jejich odsunu do SSSR) atp.

Byl zpracován počítačový program evidence obětí a podle prvních soupisů perzekvovaných osob započala jejich evidence v počítačové databázi, shromažďující údaje zanesené do čtyřdílných evidenčních karet. Badatelé se seznámili s problematikou tvorby počítačové databáze obětí používané v Memoriálu a konzultovali svůj záměr s příslušnými specialisty. Pozornost byla věnována zvláště kompletaci podkladových materiálů pro evidenci obětí – pamětním knihám a martyrologům stejně jako odborné literatuře, jež se nachází ve fondech Memoriálu a Muzea Andreje Sacharova. Zároveň byla prováděna kontrola evidence a oprava chyb.

K plánovaným výstupům řešení patřila mezinárodní vědecká konference, kterou pod názvem *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918-1956)* uspořádaly Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Národní archiv České republiky a Slezské zemské muzeum 30. 11. 2006 v Praze. Byly na ní odborné veřejnosti představeny a prodiskutovány výsledky výzkumu, přednesené příspěvky shrnul samostatný sborník. Bylo připraveno vydání sborníku závěrečných studií, který charakterizoval výsledky výzkumu podle hlavních kategorií represí. Z celkem 11 dalších studií vzniklých během řešení projektu lze upozornit na pokus o zobecnění vývoje vězeňství v SSSR v letech 1917-1960, zařazení přehledu o československých obětech represí do publikace vydané v Polsku, která shrnuje sovětské represe vůči národům Evropy, na studii o obyvatelích Podkarpatské Rusi vězněných v Gulagu, nebo dvě hodnotící studie o obětech katyňského zločinu původem z českých zemí, jež výzkum této problematiky uzavřely. Zprávy o řešení projektu a výsledcích výzkumu byly podány na 4 zahraničních a 5 domácích vědeckých konferencích.

K důležitým výstupům projektu patří též vytvoření obsáhlého souboru odborné ruské literatury k problematice perzekucí v sovětském totalitním systému, jež je největším knižním souborem na toto téma v ČR a prostřednictvím muzejní knihovny bude sloužit i všem dalším badatelům. Byly pořízeny xerokopie a fotokopie některých titulů, jež nebylo už možno zakoupit, a knižní fond byl doplněn i o některé nové tituly polské a ukrajinské historiografie k problematice represí. Také nově upravená webová stránka České stopy v Gulagu bude k dispozici badatelům i veřejnosti i po ukončení řešení projektu, zvláště při hledání nezvěstných či osob perzekvovaných v SSSR.

Mimořádný význam má další z výstupů – počítačová databáze obětí perzekuce. Tvoří ji několik základních soupisů. První v současné době zahrnuje zhruba tisíc jmen obětí, získaných studiem v ruských i domácích archivech, nebo z ruských databází obětí. Druhý zahrnuje asi 600 jmen osob odvečených či deportovaných z českých zemí do SSSR, či v této souvislosti internovaných, vězněných a popravených; jejím zdrojem byla evidence Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, doplněná o údaje z kartoték Výboru Oni byli první a z agendy Ministerstva práce a sociálních věcí ČR. Třetí soupis tvoří 534 obětí tzv. katyňského zločinu původem z českých zemí, získaný vlastním výzkumem. Porovnáme-li dosažené výsledky s výzkumy evidence polských a sovětských obětí perzekuce, můžeme konstatovat, že v tomto srovnání obtojí, neboť se podařilo jmenovitě určit zhruba 25 % obětí. Navíc je pravděpodobné, že během krátké doby se evidence obětí rozšíří o zhruba tisíc dalších jmen, až budou zapsány oběti z nového výzkumu sdružení Memoriál, zpracovány všechny dokumenty získané vlastním výzkumem v ruských i domácích archivech, a budou zaznačeny i oběti perzekucí z Ukrajiny z evidence spolupracovníka projektu E. Topinky. Také zde existuje příslib vedení Slezského zemského muzea, že jeho pracoviště povede evidenci obětí i po ukončení řešení projektu.

V návaznosti na probíhající výzkum každoročně rostla i popularizace zjištěných výsledků pro odbornou i nejširší veřejnost v ČR i v zahraničí. Bylo publikováno několik odborných i popularizačních článků a problematika výzkumu byla představena i v ruském tisku. Byly poskytnuty desítky rozhovorů o výsledcích výzkumu pro tiskové agentury i denní tisk a časopisy v ČR i v zahraničí, pro Český rozhlas a pro Českou televizi. Byl zpracován námět a scénář k hodinovému dokumentárnímu filmu České televize, který pojednával o obětech katyňského zločinu původem z českých zemí, zařazoval zločin do mezinárodních souvislostí a zamýšlel se nad reflexí politických represí v soudobé společnosti. Film se natáčel v ČR, Polsku, Bělorusku, Rusku a na Ukrajině a vystoupili v něm pamětníci i mezinárodně uznávaní znalci problematiky. Vzbudil mimořádnou pozornost veřejnosti i kritiky a získal několik ocenění, mj. na 42. Mezinárodním festivalu populárně-vědeckých a dokumentárních filmů Academia film Olomouc 2007 nově zavedenou Cenu časopisu Dějiny a současnost jako nejlepší český dokument v oblasti společenských a humanitních věd

Dosavadní výsledky výzkumu prokázaly, že české (československé) souvislosti politických represí v Sovětském svazu jsou vhodným tématem pro systematická

historická bádání, navíc tématem dosud aktuálním a pro lepší poznání naší novodobé historie i navýsost potřebným. Zkušenosti získané v ruských archivech dokládají, že možnosti studia materiálů týkajících se politických perzekucí v Rusku existují, i když jsou v mnoha ohledech dosti omezené a závisí na řadě okolností. Náš projekt předpokládal široce pojaté studium v ruských archivech. Jak se posléze ukázalo, rozsah archivního studia byl příliš široký, neboť v každém ze zvolených archivů bylo zapotřebí prozkoumat mnoho fondů a pomocí sond zjistit, nakolik jsou nosné pro výzkum. Podrobný průzkum fondů byl sice velmi užitečný, protože poskytl přehled o konkrétních možnostech výzkumu, ten však již z časových důvodů nemohl být v některých tématech proveden do potřebné hloubky (např. u skupiny osob odsouzených k různým druhům vyhnanství).

Proto bude účelné případný další výzkum tematicky zúžit a zaměřit jej už cíleně na konkrétní archivní fondy, které by byly prozkoumány co nejpodrobněji. Z dosavadních výsledků řešení vyplývá, že takové fondy existují v každém ze sledovaných archivů. Příští výzkum by se však neměl už tolik soustřeďovat na centrální archivy, ale podle předem vytipovaných míst větších represí, táborů či vyhnanství, v nichž se nacházeli Češi a českoslovenští občané, by měl směřovat do archivů v nejbližší oblasti, státních i resortních (zvláště archivů Správy vnitřních věcí a FSB, pokud se podaří do nich sjednat přístup). Nezbytné je pokračovat v archivním výzkumu na Ukrajině, a to jak ve státních a resortních archivech v Kyjevě a ve Lvově, tak v některých oblastech, zvláště v Užhorodě a Žitomiru. Stále ještě totiž není objasněn osud řady osob souzených za přechod hranic do SSSR, podobně jako represe vůči českým obyvatelům na území včleněném do SSSR po roce 1939. Dlouho se již čeká na přístup do archivů v Bělorusku. Je rovněž nutné dál pečlivě sledovat výsledky ruské historiografie, jež se represemi zabývá, i když, jak se zdá, již mnohem méně intenzivně, než koncem devadesátých let.

Stranou pozornosti nemohou v dalším výzkumu zůstat ani domácí archivy. Týká se to Archivu MZV ČR, jehož obsáhlé fondy zpravující o poměrech v SSSR či o repatriaci zajatců a odvečených nemohly být během řešení projektu náležitě vytěženy. Zrovna tak se to týká i fondů Vojenského ústředního archivu, např. materiálů vojáků přicházejících k československé jednotce v SSSR z gulagů, nebo materiálů k válečným zajatcům, jež byly postiženy při povodni a během řešení projektu nebyly přístupné. Stále nové dokumenty k problematice výzkumu se nacházejí též v Archivu Ministerstva vnitra ČR a v Národním archivu.

At' již se další pokračování v podobně zaměřeném výzkumu uskuteční nebo ne, lze s jistotou předvídat, že informace z archivních materiálů nashromážděné při dosavadním řešení projektu budou využity ještě v řadě studií a článků, příspěvků na konferencích, přednášek, muzejních výstav a jiných popularizačních akcí stejně jako při verifikaci a uctění památky mnoha konkrétních obětí perzekuce.

V Opavě, 30. června 2007.

Mečislav B o r á k,
řešitel projektu